

Az életközpontú közgazdaságtan tudományos megalapozása

Grandpierre Attila¹

Összefoglalás

A globális fenntarthatósági válság – a klímaváltozás, a biodiverzitás vesztes és az ökoszisztémák összeomlása formájában – nem csupán technológiai vagy kormányzati, hanem társadalmi kudarc, amely egy mélyebb világnézeti és értékrendi válság tünete, amelyet az emberről és a természetről alkotott elhibázott világkép, az ember és a természet közötti fogalmi szakadék és a materialisztikus keretek közötti racionalizmus értékrendje táplál. A fenntarthatóságra adott jelenlegi válaszok szinte kivétel nélkül a tüneteket kezelik, figyelmen kívül hagyják a kiváltó okot: azt a gyökeresen elhibázott világnézetet és az ebben rejlő értékrendet, amely az embert és a természetet csupán haszonforrásnak tekinti. A közgazdaságtan elsődleges célja a hosszú távon jó élethez szükséges társadalmi feltételek megteremtése. Ez a cél elérhetővé tehető a legmegbízhatóbb, egyetemesen elfogadott tudásrendszer, a tudomány alapvető módszerének kiszélesítésével, figyelembe véve az emberiség tapasztalatait összegző őshonos világnézetek alapelemeit. A tudományos módszert ezen alapelemek mindegyikére alkalmazzuk, hogy eljussunk egy, a gyakorlatban megbízhatóan alkalmazható tudományos paradigmához, ahogy azt Thomas Kuhn megvilágította. Így jutunk el az életközpontú közgazdaságtan tudományos megalapozásához, amelynek legfőbb következtetéseiből adódó néhány fontos gyakorlati lépést is tárgyalunk.

Bevezetés. A közgazdaságtan feladata a hosszú távú fenntarthatóság elkerülhetetlenségének korában

Ernst F. Schumacher „A kicsi szép. Egy közgazdaságtan, mintha az ember is számítana” című könyvnek „A közgazdaságtan szerepe” című fejezetét így vezeti be: „A közgazdaságtannak központi szerepe van a modern világ tevékenységeinek alakításában annyiban, hogy meghatározza „a gazdaságosság” és „a gazdaságtalanság” ismérveit, márpedig nincs még egy ismérrendszer, amely nagyobb hatást gyakorolna az egyének és csoportok, valamint a kormányzatok cselekedeteire. Következésképpen azt gondolhatnánk, hogy a közgazdászokhoz kell fordulnunk tanácsért az ügyben, hogyan győzhetjük le a veszélyeket és a nehézségeket, amelyekkel a modern világ szembe találja magát, és miként hozhatunk olyan gazdasági intézkedéseket, amelyek megőrzik a békét és a maradandóságot. A közgazdaságtan ítélete rendkívül töredékes ítélet. *Az összes szempont közül, amelyet a való életben tekintetbe kell venni és össze kell vetni, mielőtt még döntést hozhatnánk egy kérdésben, a közgazdaságtan egyetlenegyvet ragad ki - vajon egy vállalkozás hoz-e pénzbeli hasznat azoknak, akik belefognak vagy sem?* Figyeljünk fel e szavakra: «azoknak, akik belefognak.» Nagy tévedés például feltételezni, hogy a közgazdaságtan módszerét rendszeresen annak meghatározására használnák, vajon a társadalom egy csoportjának tevékenysége hoz-e hasznat a társadalom egésze számára. Még az államosított iparágakat sem ilyen átfogóbb szempontból vizsgálják. Mindegyik kap valamilyen költségvetési előirányzatot - ami valójában kötelezettség -, és elvárják tőle, hogy ezt az előirányzatot teljesítse, függetlenül attól, milyen kárt okoz ezzel a gazdaság egyéb területein” (Schumacher 1991, 39, 42).

¹ Kutatási elnök, Budapest Centre for Long-Term Sustainability; Neumann János Egyetem, Gazdaságföldrajzi és Településmarketing Központ

A közgazdaságtan egyik világszinten is kiemelkedő magyar képviselője, Heller Farkas amellett érvelt, hogy a közgazdaságtan feladata az ember valódi céljainak tisztázásához és céljainak valóra váltásához szükséges eszközök gazdaságos, azaz a legkisebb életenergia-és életidő-ráfordítással járó elérésének biztosítása (Heller 1921). Ez a gazdaságossági elv feltűnő egyezésben áll Ernst F. Schumacher meglátásával, amely szerint „Minthogy a fogyasztás pusztán csak az emberi jólét eszköze, a helyes célkitűzés az volna, hogy a lehető legkisebb fogyasztással a lehető legnagyobb jólétet érjük el” (Schumacher 1991, 58).

A közgazdaságtan központi kérdése és elsőszámú feladata a hosszú távon valóban jó élet elősegítése a társadalom legtöbb tagja számára. Mindmáig ennek mibenléte alapvetően tisztázatlan maradt. A materialisztikus világnézet keretében értelmezett utilitarianizmus erre a kérdésre adott egy egyoldalú és felszínes, de használható választ, a jó életet az anyagi javak bőségével azonosította. A modern közgazdaságtant a materialista életvitel igénye hívta életre (Schumacher 1991, 54; 51-52). A materialista világnézet keretében értelmezett jólét az „életszínvonalat” rövid távon és pénzben méri. Az anyagi jólét azonban önmagában nem elegendő a jó élethez. Az anyagi jólét a nyugati országokban rendszerint nem jelent jó életet. Tény, hogy az anyag csak eszköz a cselekvő ember kezében, s hogy ezt az eszközt jóra vagy rosszra használja, az az értékrendjétől, az értékrendjéhez tartozó döntéshozatalától függ. A jó élethez olyan tudásra van szükség, ami minden döntéshelyzetben megmutatja, hogy a sok lehetséges döntés közül melyik az, ami hosszú távon a jó élethez vezet. Minden döntéshelyzetben sok időskálát, sok-sok szempontot és meghatározhatatlanul sokféle összefüggést vehetünk figyelembe a döntéseink számára. A hosszú távon helytálló döntéshez mérlegelni kell lehetséges tetteink következményeit. Egyéni életünkben kétségkívül rendkívül nehéz feladat tetteink következményeit évtizedekre szólóan akár hozzávetőlegesen is előre látni. Márpedig a cél elsősorban az, hogy hosszú távon éljünk valóban jó életet. Ennek érdekében vagyunk hajlandóak vállalni a kisebb-nagyobb fájdalmakat, kellemetlenségeket, ennek érdekében vagyunk hajlandóak a célunk elérésének útjában álló akadályok legyőzéséhez szükséges erőfeszítésekre is.

Nemcsak az anyagi javak eszközök a kezünkben: az anyagi világra vonatkozó tudás is az. A megszerzett tudás is csak annyit ér a jó élethez közelebb jutás számára, amennyire a jó élethez szükséges döntésekre fordítjuk. Ha az anyagi világra vonatkozó tudás is éppúgy csak eszköz az ember kezében, mint az anyagi javak, hogyan tehetünk szert a jó élethez szükséges értékrendnek megfelelő, a hosszú távon jó élethez szükséges tudásra? Ehhez az élet természetéhez tartozó összefüggésrendszer megértésére és szem előtt tartására lenne szükség. Sajnos ennek a legfontosabb tudásnak a megszerzése az elmúlt évezredekben elkerülte a szükséges figyelmet. A nyugati civilizációban az olyan „nagy kérdések” (Big Questions), mint az, hogy „Mi az élet?”, mindmáig válasz nélkül maradtak. A nyugati gondolkodás főárama még a 21. században is a négy-öt évszázada uralkodóvá vált anyagelvűséget követi.

Az elmúlt évszázadokban uralkodóvá vált anyagi gondolkodásmód keretei között úgy tűnik, az anyagi javak bősége biztosítja a jó életet. Van is ebben igazság: ha az ember éhez, fáz, ha nincs biztonságban, ha a testi, lelki és szellemi egészségéhez szükséges feltételek nem állnak rendelkezésre, akkor szegénységben él. Az anyagi javak bőségének van egy természetes határa. Az embernek korlátozott mennyiségű táplálékra, ruhára, lakásra, iskolára, orvosi ellátásra, korlátozott mennyiségű tárgyra, anyagi eszközre van szüksége a fizikailag egészséges élethez és a tisztaság jéréhez. Egy 4-5 fős családnak például rendszerint nincs szüksége 1-2 autónál többre, az csak több kiadással és gonddal járna. Ha a jó élet biztosítása a cél, akkor az anyagi szükségleteket biztosító tisztaság anyagi jólét elérése után szükségképpen a lelki és szellemi jólét, az élet lelki és szellemi, egyéni és közösségi oldalát egyaránt figyelembe vevő életminőség javítása kerül előtérbe. Az anyagi jólét e küszöb felett is tovább növelése azonban elvonja a szükséges

figyelmet az élet testi, lelki és szellemi, egyéni, közösségi és ökológiai oldalának javításától, és egyre nagyobb lelki és szellemi megterheléssel jár. Az anyagi jólét csak a társadalomtól beszerezhető anyagi javak bőségét jelenti. Ennek elsődlegessége vagy éppen kizárólagossága maga után vonja a testi, a lelki és a szellemi jó életminőség háttérbe kerülését vagy éppen figyelmen kívül maradását az egyén életében éppúgy, mint a család, a nemzet, az emberiség és az ökológiai rendszerek életében.

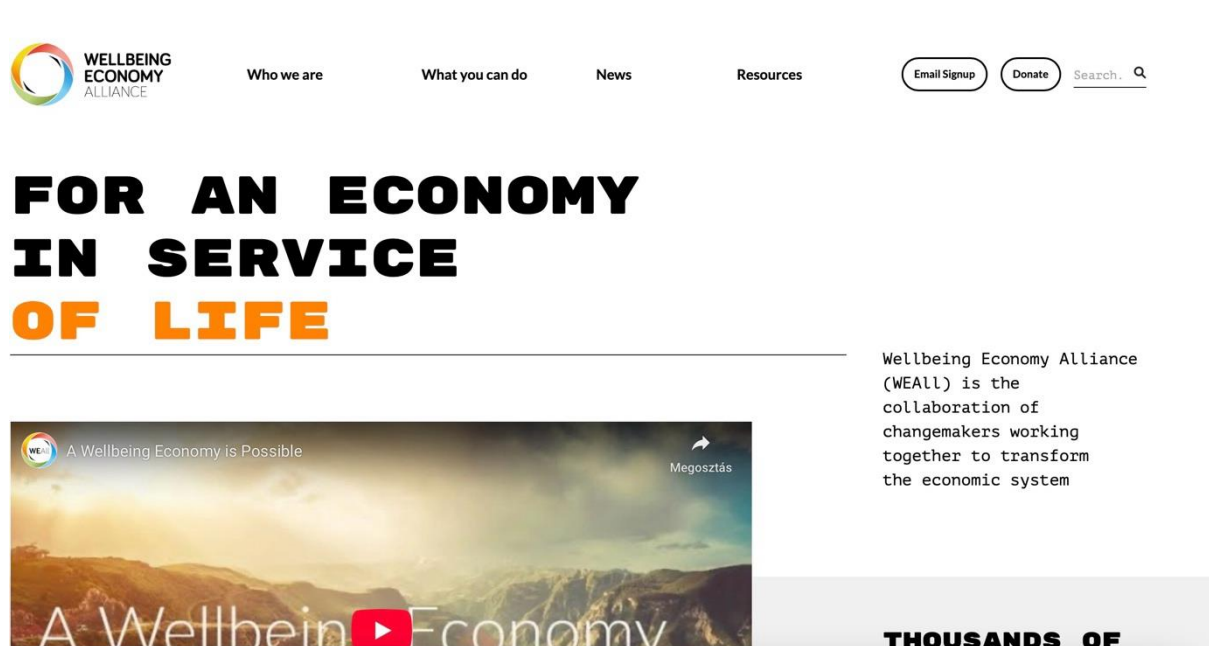
A tisztas jóléthez szükséges anyagi jólét szintjét a nyugati fejlett országok lakosságának többsége a felmérések szerint az 1970-es években érte el. A társadalmilag megtermelt javak egy főre jutó mennyiségét hozzávetőlegesen mérő GDP azonban ezután is tovább nőtt, nominális értékben kifejezve az Our World in Data adatai szerint több, mint 20-szorosára. Többek között Gregg Easterbrook hívta fel a figyelmet, például „The Progress Paradox: How Life Gets Better While People Feel Worse” (2003) című könyvében arra, hogy az anyagi jólét további növekedése a legtöbb ember esetében a boldogság-érzet csökkenésével, a depresszió és a stressz növekedésével járt. Kopp Mária „Az életminőség kutatás jelentősége a népesség jóllétének vizsgálata céljából: interdiszciplináris modell” című tanulmányában hívta fel a figyelmet arra, hogy a nemzetgazdaság egy bizonyos jóléti szintjéig valóban javult az emberek jólléte, azonban afölött már egyáltalán nem javult sem az Amerikai Egyesült Államok, sem Nyugat-Európa lakosainak elégedettsége, jólléte, sőt az utóbbi évtizedekben az adaptáció zavaraiiból eredő mentális tünetek és panaszok a civilizált világ országaiban egyre gyakoribbá váltak, és ez az életminőség rosszabbodását eredményezi, főleg a társadalom, viszonylag rosszabb helyzetű rétegeiben (Kopp, 2006, 3).

A közgazdaságtan alapkérdése: hogyan éljünk embervoltunknak megfelelő, jó életet? Így fogta fel például Arisztotelész – írta Farkas Beáta „A közgazdasági gondolkodás rövid története” című könyvében (Farkas Beáta 2022, 13). Napjainkban a cseh közgazdász, Tomáš Sedláček a közgazdaságtan célját így fogalmazta meg: „az a történet, amelyet ősidők óta gazdasági mechanizmusokon keresztül mesélnek nekünk, a mai napig lényegében a «jó életéről» szól” (Sedláček 2012, 20). Ez a kérdés megegyezik az élet alapkérdésével. Életünk legdöntőbb kérdése, hogy hogyan döntünk ebben a kérdésben. Minden más döntésünk ettől a döntő kérdéstől függ, az erre vonatkozó döntésünk szabja meg életvezetésünk irányelvét. Tomáš Sedláček így folytatta: „Mi, közgazdászok önként vállalt vakságunkban szándékosan nem látjuk meg, hogy melyek az emberi cselekedetek legfontosabb hajtóerői” (Sedláček 2012, 24). „Ez a kifejezés [homo oeconomicus] arra a racionális egyénre utal, aki szigorúan egoista motivációktól vezérelve maximalizálja a saját hasznát” (uo. 30).

„Az egyetlen dolog, aminek nincs alternatívája, az az élet” – írta a szerb közgazdász, Milica Kočović De Santo. „NINCS MÁS GAZDAGSÁG, CSAK AZ ÉLET. Az élet, beleértve a szeretet, az öröm és a csodálat minden erejét. Az az ország a leggazdagabb, amelyik a legtöbb nemes és boldog emberi lényt táplálja; az az ember a leggazdagabb, aki saját életének funkcióit a legtökéletesebbre fejlesztve a legszélesebb körű segítő befolyással bír mások életére, mind személyesen, mind pedig a vagyona révén” – írta John Ruskin, a kiváló angol polihisztor, aki a politikai gazdaságtanban is maradandót alkotott (Ruskin 1860/1921, 116). „A közgazdaságtan (...) alapvetően nem a matematika vagy a pénz kérdése, bár a gazdasági híreket olvasva vagy a tévében az üzleti csatornákat nézve annak tűnhet. Ez az emberi viselkedés kérdése. *A közgazdaságtan végső soron arra kíváncsi, hogy «Hogyan éljünk?»*” – ez olvasható Russ Roberts, az *EconTalk* című, heti rendszerességű közgazdasági podcast vezetője, korábban a George Mason Egyetem közgazdászprofesszora „Wild Problems” című könyvének ismertetőjében (Roberts 2022 - kiemelés: G. A.).

Manfred Max-Neef, az ismert chilei közgazdász tanulmányában kimutatta, hogy az a 17 trilliárd dolláros pénzmennyiség, amelyet 2009 szeptemberéig a nyugati országok központi bankjai a 2008-as pénzügyi válság nyomán a bankok konszolidálására fordítottak, az ENSZ „Food and Agriculture Organization” (FAO) világszervezete által a 2008-ban 1 milliárdnyi éhező ember éhezésének megszüntetéséhez szükségesnek becsült évi 30 milliárd dolláros összeget 566 éven át képes lett volna fedezni (Max-Neef, 2010). Max-Neef tanulmányában arra hívta fel a figyelmet, hogy „Semmilyen körülmények között sem lehet egyetlen gazdasági érdek sem fontosabb az élet tiszteleténél” (u. o.).

Sandra Waddock, a Boston College közgazdaságtannal és vezetéstudással foglalkozó professzora mellett érvelt, hogy „A világnak olyan közgazdaságtanra van szüksége, amely az élet minden aspektusát támogatja” (Waddock, 2020). Sam J. Buckton, az angliai York University kutatója és munkatársai tanulmányuk összefoglalóját ezzel az állítással kezdték: „A társadalmaknak át kell alakítaniuk hajtóerőiket, hogy támogassák az élet virágzását” (Buckton et al., 2023). Az ökológiai közgazdász Ida Kubiszewski és Robert Costanza, az Institute for Global Prosperity, University College London professzorai és munkatársaik 2025-ban megjelent tanulmányukban rámutattak arra, hogy „A GDP-n túlmutató szemlélethez nem csupán egy új mutatóra van szükség. Szükség van egy közös megegyezésre arról, hogy mi is az a jó élet.” (Kubiszewski, Costanza, Eastoe et al., 2025). Hasonló célokat tűztek ki olyan nemzetközi szervezetek is, mint a United Nations Alliance of Civilizations (ENSZ Civilizációk Szövetsége) és az Earth Charter (Föld Charta). A Wellbeing Economy Alliance (WEALL) honlapja a következő kijelentéssel nyílik meg: „**FOR AN ECONOMY IN SERVICE OF LIFE**” (**AZ ÉLET SZOLGÁLATÁBAN ÁLLÓ GAZDASÁGÉRT**); az „ÉLET” szót piros színnel kiemelték (<https://weall.org/>).

1. kép. A WEALL világszervezet világhálós honlapjának nyitó lapja.

Mára világossá vált, amit már Donella H. Meadows és munkatársai 1972-ben modellszámításokkal alátámasztottak, hogy az az út, ami a hosszú távú fenntarthatósághoz vezet, a társadalmi értékrend átrendeződését igényli (Meadows et al., 1972, 1995). 2018-ban jelent meg a világ első átfogó, tényeken alapuló értékelése a természeti világ állapotáról, a biológiai sokféleség csökkenésének tendenciáiról, az ökoszisztéma-szolgáltatásokról és a helyreállítási lehetőségekről,

valamint a földterületek romlásáról. A jelentés az Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services (IPBES) öt évnyi munkájának eredménye, amelyet 2012-ben több mint 130 kormány hozott létre tudományos testületként. A jelentés több mint 15 000 tudományos publikáció elemzésén, az őslakos népek és a helyi közösségek tudásán alapul, és 150 szakértő és 350 kiválasztott szerző hozzájárulásával készült világszerte. A jelentést 2019-ben hagyta jóvá az IPBES 132 tagja. Az ENSZ Kormányközi Tudományos-Politikai Platformja a Biodiverzitás és Ökoszisztéma Szolgáltatásokért (IPBES) kijelentette, hogy *a fenntarthatóságra való átállás „alapvető, rendszerszintű átszervezést igényel a technológiai, gazdasági és társadalmi tényezők terén egyaránt, beleértve a paradigmákat, célokat és értékeket”* (Watson, 2019). Waddock 2024-ben megjelent tanulmányában Donnella H. Meadows 1999-ben és 2008-ban megjelent munkáira (Meadows 1999, 2008) hivatkozva egyértelművé tette, hogy a társadalomban uralkodó világnézet megváltoztatása a leghatékonyabb eszköz a társadalmat hosszú távon fenntarthatóvá tevő változáshoz (Waddock, 2024). Mindez azt jelenti, hogy az alapvető társadalmi értékrend átalakítására, a társadalmi rend transzformációjára van szükség, egy új értékrend körül, ami az átalakító változások legmélyebb szintjén, a világnézet szintjén képes újrendezni a társadalom egész működési rendszerét, és átalakítani az emberek életstílusát, életfelfogását és életvezetését e köré az új cél köré csoportosítani.

A fenntarthatósághoz életközpontú tudományos paradigmára van szükség

A Dallas Baptist University filozófia-professzora, David Naugle rámutatott, hogy az élet legkritikusabb kérdései túlmutatnak a gazdaságon, a politikán, a tudományon és a technológián. Az igazán meghatározó tényező valami alapvetőbb: az egyén világnézete, amelyet úgy ír le, mint ami „alapvetőbb, meghatározóbb, mint ezek közül bármelyik dolog” (Naugle 2016: 49). Az emberiség pályáját világnézete irányítja, egy olyan keretrendszer, amely annyira létfontosságú, mint egy űrhajó irányítórendszere. Thomas Kuhn, *A tudományos forradalmak szerkezete* című alapmű szerzője ezt így fogalmazta meg: „Az ember nem létezik sokáig anélkül, hogy kozmológiát találna ki, mert a kozmológia olyan világnézetet nyújthat neki, amely átjárja és értelmet ad minden egyes cselekedetének, a gyakorlatinak éppúgy, mint a lelkinak” (Kuhn 1995: 6). Daniella Davelaar a „Sustainability Science” folyóiratban nemrég megjelent tanulmányában idézi Gregory Bateson 1972-ben közzétett könyvének egyik kulcsgondolatát: „A világ legnagyobb problémái a természet működése és az emberek gondolkodásmódja közötti eltérésekből adódnak” (Davelaar, 2021). A világnézet nélkülözhetetlen keretet biztosít az emberi törekvéseknek; egy olyan összekapcsolt rendszert alkot, amelyben az értékek és az általuk irányított gondolatok egy alapvető nézőpont körül szerveződnek, kifejezve a világhoz való viszonyunkat. Magában foglalja értékrendszerünket, mentalitásunkat és az alapvető irányelvet, amely minden döntésünket meghatározza. A racionális gondolkodás szinte mindig a meglévő világnézetünk keretein belül működik. Kivétel csak akkor következhet be, amikor tudatosan igyekszünk megkérdőjelezni és új alapokra helyezni azt a világnézetet – egy olyan folyamatot, amelyet általában rendkívüli, átalakító életesemények indítanak el. Egy ilyen változás alapvető jellemzője a prioritásaink radikális megváltozása.

„Az emberi élet — legyen az az egyénnek, a családnak, a társadalomnak vagy az államnak az élete — irányelvekre, szabályokra szorul, szabályokra, amelyek meghatározzák az egyesek magatartását és lehetővé teszik összeműködésüket. Éppen ezen a szabályozott összeműködésen (a renden) épül föl a társadalom és az állam” – írja Egyed István „Közjogi alapismeretek” című könyvében (Egyed 1937, 1).

Világnézetünk tudattalanul, kritikai ellenőrzés nélkül, kora gyermekkorban alakul ki

Paradox módon világnézetünk, amely meghatározza létezésünk hosszú távú pályáját, homályban formálódik. Kora gyermekkorban alakul ki, tudattalanul, a külső, társadalmi ráhatások erejéig, amelyet csak kivételes esetben ír felül a családi hatás vagy az egyéni adottság. Ez a beállítottság felnőttkorban is rendszerint felülvizsgálatlan marad. Így alakul ki az alapvetően irracionális helyzet, hogy bár szinte mindannyian azzal a képességgel születünk, hogy egészségesek, boldogok és racionális lények legyünk, mégis az az irányító, amely racionális gondolkodásunkat vezérli, maga nem a racionalitás terméke. Ennek a paradox ténynek a következménye, hogy éppen a legfontosabb életkérdésekben a sötétben tapogatózunk. A tévesen megválasztott irányelv készteti a társadalmakat arra, hogy a fenntarthatóságot szűk látókörű és felületes úton keressék. Ez a stratégia azonban hosszú távon elkerülhetetlenül katasztrófához vezet.

A hosszú távú fenntarthatósághoz hosszú távon helytálló világnézetre van szükség, amely képes irányítani az emberiség hosszú távú jövőjét a jó társadalmi döntéshozatalon keresztül a jó élet hosszú távú virágzása felé. Az emberi tudás megszerzésének leghelytállóbb, legmegbízhatóbb és egyetemesen elfogadott módszere a tudományos módszer. A fenntarthatósághoz a tudományos módszert kell alkalmassá tennünk arra, hogy a társadalom és a természet környezetét hosszú távon a fenntarthatóság felé irányítsa.

A mindennapi élet tapasztalatain alapuló világnézethez képest a modern tudományos paradigma sokkal egységesebben és tudatosabban szervezett, a maga területén sokkal alaposabban leellenőrzött, és gyakorlatilag teljesen megbízhatóan alkalmazható. Ez a paradigma többlete a mindennapi életre vonatkozó tapasztalatainkat ösztönösen összegző józan észhez képest. Egy döntő területen mégis alapvetően elmarad tőle. Ez a döntő hiányosság az, hogy nem fogja át az emberi természet és tapasztalat teljes spektrumát, hanem csak egy viszonylag szűk szeletét. Az emberi tapasztalat összessége mind mélységében, mind szélességében túlmutat a fizikai világegyetemen. Végülis életünk medrét nem fizikai erők határozzák meg, hanem szubjektív világnézetünk. A minden szubjektív világnézetben közös, egyetemes alapelemek a minden emberben közös, egyetemes emberi alaptermészetben gyökereznek. Közös emberi alaptermészetünk – beleértve szubjektív énlünk valóságát is – objektív valóság, amelyet a természettől kaptunk. Az egyetemes emberi természetet szükségképpen ugyanaz az egyetemes természettörvény irányítja, amely a természet egészét. Az emberiség fenntartható jövője attól függ, hogy döntéseinket összhangba hozzuk az emberi természetet irányító alapvető természeti törvénnyel. Ez az a döntő lépés a fenntarthatóság felé vezető úton, amely összhangba hozza az emberiség jó életét a természet jó életével.

A modern tudományos paradigma a világegyetem alapvető alkotóelemeiről alkotott nézeten alapszik

A hosszú távú fenntarthatósághoz hosszú távon helytálló világnézetre van szükség, amely képes irányítani az emberiség hosszú távú jövőjét a jó társadalmi döntéshozatalon keresztül a jó élet hosszú távú virágzása felé. Az emberi tudás megszerzésének leghelytállóbb, legmegbízhatóbb és egyetemesen elfogadott módszere a tudományos módszer. A fenntarthatósághoz tehát a tudományos módszert kell alkalmassá tennünk arra, hogy a társadalom és a természet környezetét hosszú távon a fenntarthatóság felé irányítsa.

A mindennapi élet tapasztalatain alapuló világnézethez képest a modern tudományos paradigma sokkal egységesebben és tudatosabban szervezett, a maga területén sokkal alaposabban

leellenőrzött, és gyakorlatilag teljesen megbízhatóan alkalmazható. Ez a paradigma többete a mindennapi életre vonatkozó tapasztalatainkat ösztönösen összegző józan észhez, a legtöbb ember privát világnézetéhez képest. Egy döntő területen mégis alapvetően elmarad tőle. Ez a döntő hiányosság az, hogy nem fogja át az emberi természet és tapasztalat teljes spektrumát, hanem csak egy viszonylag szűk szeletét. Az emberi tapasztalat összessége mind mélységében, mind szélességében túlmutat a fizikai világegyetemen. Végülis életünk medrét nem fizikai erők határozzák meg, hanem szubjektív világnézetünk. A minden szubjektív világnézetben közös, egyetemes alapelemek a minden emberben közös, egyetemes emberi alaptermészetben gyökeresnek.

Az egyetemes emberi természet azt jelenti, hogy létezik egy minden emberben közös lélek, és ez a közös lélek az alapja az egyéni léleknek – ahogy a középkorban Averroes is hirdette (Huyghe és Huyghe 2000, 236-7). Az a nézet is általánosan ismert volt, hogy minden embernek közös intellektusa van. A középkorban ezt az ősi nézetet monopszichizmusnak nevezték el (u. o., 244.). Ez a közös emberi természet az, amely alapvetően meghatározta az élet rendjére vonatkozó eszmét, amely a minden emberben alapvető szinten közös lélek és értelem természetének eszméjére épült. Közös emberi alaptermészetünk – beleértve szubjektív énünk valóság-alapját is – objektív valóság, amelyet a természettől kaptunk. Carl Gustav Jung „kollektív tudatalatti”-ról alkotott elmélete ezzel a közös emberi lélekkel és közös tudattal függhet össze. Egyéni lelkünk erre az egyetemes emberi lélekre, mint közös alapra épül rá egyfajta hagymahéjként. Az egyetemes emberi természetet szükségképpen ugyanaz az egyetemes természettörvény irányítja, amely a természet egészét. Az emberiség fenntartható jövője attól függ, hogy döntéseinket összhangba hozzuk az emberi természetet irányító alapvető természeti törvénnyel. Ez az a döntő lépés a fenntarthatóság felé vezető úton, amely összhangba hozza az emberiség jó életét a természet jó életével.

Thomas Kuhn *A tudományos forradalmak szerkezete* című művében a modern tudományos világnézetet paradigmaként jellemzi (Kuhn 1996). A tudományos paradigma egy modellt, egyfajta értelmezési rendszert és az univerzum alapvető entitásaira vonatkozó állásfoglalást, értékelést foglal magában. Minden világnézet alapvetően az határozza meg, hogy a világegyetem hány alapelemét veszi figyelembe, és ha többet, akkor ezek viszonyát hogyan értelmezi. A ma uralkodó materialisztikus, kizárólag a fizika megalapozására szolgáló világmodell teljesen érvényes a saját specifikus területén, például a fizikában, de veszélyesen félrevezető lehet, ha az élet tudományának kialakításában is irányadónak tekintjük. Társadalmi veszéllyé akkor válik, ha a fizika paradigmáját a Természet egészének modelljévé, átfogó világnézetté emeljük. A fizikalista világnézet veszélye eredetében rejlik; mivel az élettelen anyag tudományából származik és kritikai vizsgálat nélkül terjesztették ki a természet egészére, és vált a társadalom uralkodó világnézetévé, éppen a társadalomirányítás és a hosszú távú fenntarthatóság döntő kérdéseiben egy túlságosan szűklátókörű értelmezési rendszert nyújt az emberi társadalom kormányzásához. A fizikai világnézetnél némileg tágasabb antropocentrizmus elismeri ugyan az emberi tudat oksági erejét, de a tudatot nem tekinti az egész természetben jelen levőnek, s ezzel kizárja a világegyetem alapelemei közül, s így materialisztikus jellegű marad. Az antropocentrizmus csupán párosítja a fizikalizmust az emberi természetről alkotott egyoldalú, felületes és túlságosan szűkre szabott nézetével, azzal, hogy az emberi intellektus oksági erejét elismeri, de elszakítja az emberi természethez tartozó, minden emberben közös lélektől. Ezzel a velünk született emberi lélek értékrendjét kizárja a társadalomban uralkodó értékrendből. Ezzel az emberi értelmet egy olyan eszközzé fokozza le, amely nem szolgál sokkal többet, mint az alapvető anyagi szükségleteket és anyagi érdekeket.

Ahhoz, hogy a tudományos világnézetet alkalmassá tegyük a társadalomirányításra és a hosszú távú fenntarthatósághoz szükséges gondolkodásmód és átfogó döntérendszer kifejlesztésére, a velünk született emberi lélek és értelem alaptermészetét is figyelembe vennie. A megbízhatóan megalapozott társadalmi és környezeti fenntarthatóság elérése érdekében tehát a tudományos módszert kell alkalmaznunk egy, a természet egészére vonatkozó, koherens világmodell kifejlesztéséhez. Így juthatunk el egy olyan világmodellhez, amely a természeti valóságról alkotott képben az egyetemes emberi tapasztalat teljes spektrumát figyelembe veszi, amely az egyetemes emberi tapasztalattal leellenőrizhető, és amelyet az egyetemes emberi tapasztalat alátámaszt. Ebben a létfontosságú vállalkozásban Thomas Kuhn elemzése nélkülözhetetlen útmutatást nyújt.

Kuhn könyvében részletesen kifejti, hogy *a paradigma működése abban áll, hogy megmutatja, hogy a természetet alkotó alap-entitások hogyan viselkednek*. Ez az információ egy olyan térképet szolgáltat, melynek részleteit az egyre érettebbé váló tudományos kutatás tisztázza. A paradigma elsajátításakor a tudós elméletet, módszereket és normákat állít fel egyszerre, általában elválaszthatatlan keverékben (u. o.,109).

Kuhn (1996) megjegyezte, hogy a hatékony kutatás csak akkor kezdődhet meg, ha egy tudományos közösség konszenzusra jut olyan alapvető kérdésekre adott válaszokban, mint például: "Melyek azok az alapvető entitások, amelyekből az univerzum összeáll?" Állítása szerint ez a konszenzus olyan elkötelezettségek halmazát alkotja, amelyek "nemcsak megmondják, hogy milyen entitásokat tartalmaz az univerzum, hanem következményképpen azt is, hogy melyeket nem" (uo.: 7). *Ez azonban azt jelenti, hogy a modern tudományos paradigma egy tudomány előtti világnézetre épül – egy döntő ítéletre a valóság alapvető alkotóelemeiről. A mai tudományos világnézet tehát már a kiindulópontján állást foglalt arról, hogy milyen alapelemekből áll a világegyetem.* Úgy tűnik, ez a körülmény mindmáig elkerülte a szükséges figyelmet. Ha ez az állásfoglalás hiányos, akkor az így nyert tudományos világnézet éppen leglényegesebb pontján hiányos, ha a világegyetem a kiindulópontjánál figyelembe vett alapelemekhez képest más alapelemeket is tartalmaz. Legelőször ezt a kérdést kellene tisztázni ahhoz, hogy a tudományos módszer a valóság minden alapvető területén megfeleljen a valóságnak. Ez a tisztázatlanság vezet a következő, kritikus kérdéshez: hogyan tehető alkalmassá a tudományos módszer logikai váza arra, hogy a kiinduló pontján ne tegyen önkényes feltevést a világegyetem alapelemeire vonatkozóan, és olyan tudományos paradigmát szolgáltatson, amely az élet minden területén megbízható útmutatóként szolgálhat? Csak egy ilyen, előítéletmentes tudományos módszer vezethet egy, a Természet legalapvetőbb működési elvét megragadni képes, átfogó tudományos világnézethez. Ez az átfogó tudományos világnézet az, amely megfelel a társadalmi és környezeti fenntarthatóság kihívásainak.

Az a természeti valóság, amely közös minden emberben és minden élőlényben, az élet. Kuhn elemzése azt sugallja, hogy egy átfogóan koherens tudományos világnézet legfőbb előfeltétele a világegyetem összes alapvető entitásának felismerése. Ez a feladat az emberi tapasztalat teljes spektrumán alapuló megközelítést igényel. Eljött az ideje annak, hogy a tudomány területén is áttekintsük az emberi tapasztalat egész körét. Az élettelen fizikai anyag mellett az élet világát is figyelembe kell vegyük.

Az emberi tapasztalat teljes spektrumának áttekintéséhez az emberiség egész élettörténetét figyelembe kell vennünk, azokat a kultúrákat is, amelyek a nyugati civilizációban uralkodó materialisztikus, antropocentrikus világnézettől eltérnek. Az a cél, hogy feltárjuk, az emberiség egész történetes során milyen alapelemeket vett figyelembe mindennapi életére vonatkozó tapasztalatainak összegzésében, különösen abban az ősi korban, amikor még nem mesterségesen

épített fizikai, lelki és szellemi környezetben, hanem a természetben és a természettel harmóniában élt. Ebben a feladatban jelenthet döntő segítséget az öt földrészen máig fennmaradt őshonos népek világnézetének kifejezetten erre a kérdésre irányuló vizsgálata. A mai fizikai világnézet alapeleme az anyag, amelynek viselkedését a fizikai törvények határozzák meg. Az antropológus Philippe Descola (2013) az őshonos népek világnézetének vizsgálatával kimutatta, hogy a fizikai anyagot minden őshonos nép objektívnek tekintette. Emellett azonban minden őshonos világnézetben alapvető szerepet játszanak a belső világ alapelemei is.

Amennyiben az őshonos természeti népek világnézetének alapelemei között vannak egyetemesek, és ezeknek éppúgy vannak egyetemes viselkedéstörvényeik, mint a fizikai anyagnak, akkor ezek a törvények a tudományos módszerrel feltárhatók kell legyenek. Az a tudomány, amely feltárja a világegyetem alapelemeinek viselkedését irányító természettörvényeket, és az alapelemek összességét irányító legmélyebb természettörvényt, joggal nevezhető majd a természet egészét átfogó tudománynak. Ha sikerül a fizika paradigmájához hasonlóan szabatos, de átfogó paradigmához eljutni, akkor ez az átfogóan megalapozott paradigma egyedülállóan alkalmas lesz mind a társadalmi, mind a környezeti fenntarthatóság hosszú távú biztosítására.

Öt kontinens őshonos világnézetei közös elemeinek feltárása

Új-Zéland maori őslakos népességének világnézete: Az életfilozófia, mint a környezetfilozófia jól működő alapja

A maorik egy polinéz nép, amely őshonos Új-Zélandon. Világnézetük középpontjában, ahogy John Patterson – a maori nép tagja és képviselője, az Óceániai Karrier Akadémia Igazgatótanácsának elnöke – írja, a mauri fogalma áll, egy életerő vagy életelv, amely minden teremtményt egyesít és lehetővé teszi számukra a virágzást. Patterson egész életét annak szentelte, hogy bemutassa és képviselje a maori nép életfilozófiáját, és ezt a környezetvédelem szempontjából kiemelkedő fontosságú filozófiát több könyvében is részletezte, ajánlva azt minden nép számára. Magyarázata szerint **a mauri tiszteletén alapuló filozófia magában foglalja minden élőlény és ökoszisztéma természetének megértését, megkülönböztető jellemzőik felismerését, annak megértését, hogy mi teszi őket értékké egymás számára, és annak megtanulását, hogy tiszteletben tartsuk azokat, amik.** Ha mindezt elérjük, valószínűleg jó környezetfilozófiánk lesz. ... A mauri fogalma magában foglalja, hogy kapcsolataink és kölcsönhatásaink más élőlényekkel érzékenyek, empatikusak, kreatívak és beleérzőek kell legyenek minden egyes élőlény természete, sajátos jellege vagy maurija iránt, és úgy kell bánnunk velük, hogy az kreatív módon erősítse, és ne károsítsa ezt a sajátos jelleget. (uo.)

Mivel az életerő minden élet közös forrása, hajtóereje és összekapcsoló ereje, az életerő viselkedését irányító életelv megértése alapvető fontosságú a élő környezettel való kölcsönösen előnyös együttműködéshez. Ahogy Patterson megjegyzi: mauri nélkül semmi sem virágozhat fel. Minden teremtmény maurija összekapcsolódik. Ha egy teremtmény szükségtelenül szenved, az szükségtelen kárt okoz sok másinak. A maorik végső soron minden teremtményt rokonnak tekintenek. Ez pedig komoly korlátokat szab az emberi uralomnak a környezet felett. Ha egy folyó vagy erdő mauriját nem tisztelik, az nem fog felvirágozni, elveszíti életerejét és termékenységét. Itt is, mint mindig, az egyensúly gondolata fontos szerepet játszik. A természetes világ természetes és egészséges állapota az egyensúlyi. Az emberi világ természetes és egészséges állapota szintén az egymással és a velünk együtt élő természeti teremtményekkel való egyensúly állapota. Minden beavatkozásunknak ésszerűnek kell lennie, nem annyira a divatos értelemben, hogy mi gazdaságilag előnyös a beavatkozó egyén vagy faj számára, hanem inkább abban a mélyebb értelemben, hogy megőrizzük a különböző érintett élőlények közötti

harmóniát és egyensúlyt. Ezért óvatosan kell cselekednünk, és hatásunkat a természetes környezetre ésszerű és egészséges mértékben kell korlátoznunk. Ehhez megértésre van szükség: a dolgok megértésére 'önmagukban', azaz ökológiai helyzetük szemszögéből, nem csak a mi nézőpontunkból. (uo.)

Az emberekkel és élőlényekkel való kapcsolatban figyelembe kell vennünk természetadta jogukat a jó érzésekre, értékeikre és életmódjukat – és úgymond a helyükbe kell képzelnünk magunkat, gondolatban belehelyezkedve az ő életükbe és körülményeikbe. Ez a tapasztalat gazdagítja az életünket, felemelő, értelmes kontextussal ruház fel bennünket, elmélyíti megértésünket és érzékenységünket, és elősegíti az ökológiai értékek megbecsülését. Az egyetemes életerő értékelése, amittől az emberek és a természetes környezet valóban jó élete alapvetően függ.

A maori tudásrendszer nem csupán több tízezer év empirikus tudásának felhalmozódása, de nem is csupán a nyugatinál tágabb és mélyebb filozófiai rendszer; hanem egy gyakorlati útmutató is mind a társadalom, mind az ökológiai környezet hosszú távú felvirágozásához, lehetővé téve fenntartható együttélésüket.

A hawaii őslakosok Aloha filozófiája

Hawaii őslakos népessége Óceánia polinézeinek leszármazottja. Hagyományaik középpontjában egy ősi életfilozófia áll, amely az 'Aloha', illetve az 'Aloha Szellem' körül forog. Az Aloha egy mélyreható gondolkodási rendszer, amely az életerő egyéni, közösségi és ökológiai fontosságának mély megértésén alapul. Az Aloha eszmerendszere olyan filozófia, amely az emberek és a föld közötti mély kapcsolat felismerésén alapszik. Az Aloha eszméje a hawaii őshonos nép számára annyira fontos, hogy belefoglalták a hawaii törvénykönyvbe. A Hawaii Revised Statutes 5. fejezetében szerepel például, hogy az Aloha Szellemet minden lakos, kormányzati hivatalnok, sőt még a látogatók is törvényi kötelességüknek tartják követni. Itt az Aloha Szellemet úgy definiálják, mint "az elme és a szív összhangját minden egyes emberben. Ez tesz minden egyes embert önmagává. Minden egyes embernek jó érzéseket kell gondolnia és árasztania mások felé" (Center for Labor Education & Research 2024).

„A törvényhozás, a kormányzó, alelnök, minden minisztérium végrehajtó tisztviselői, a legfőbb bírósági bíró, társbírók, valamint a fellebbviteli, kerületi és körzeti bíróságok bírói a nép nevében gyakorolt hatalmuk gyakorlásakor és a nép iránti felelősségük, kötelezettségeik és szolgáltatásaik teljesítésekor kívánatos, hogy az életerőt figyelembe vegyék és ennek megfelelően járjanak el, az 'Aloha Szellem' jegyében. (uo.)

Haleaka Iolani Pule, hawaii történész és gyógyító, az Alohát szimbiotikus kapcsolatnak nevezi. „Az Aloha az a kapcsolat, amelyet a körülötted lévő világegyetem minden dolgával ápolasz. Ennek alapján ismered fel, hogy pontosan mi is a helyed ezen belül" (Turnbull 2016). Az Aloha összeköti az embereket egymással, az állatokkal, növényekkel és a Földünkkel.

Az Aloha szellemiségének követése tette lehetővé az ősi hawaiiak számára, hogy ne csak túléljenek, hanem több ezer évig virágzó életet éljenek, annak ellenére, hogy nagy létszámú, nagyon kis szigeteken élő népről van szó, nagyon korlátozott erőforrásokkal. Az Aloha működik, még akkor is, ha a dolgok szörnyűnek tűnnek. Különösen akkor, ha a dolgok szörnyűnek tűnnek. (uo.)

Az ausztrál őslakosok spirituális világnézete: a természeti törvény, amit mindannyiunknak követni kell

A történész Vicki Gries, maga is ausztrál őslakos, a következőképpen jellemzi az ausztrál őslakosok világnézetét (2009: 7): „A teremtő ősök tehát nemcsak minden élet alapjait fektették le, hanem azt is, hogy az embereknek mit kell tenniük az együtt létezés, a kölcsönös egymástól függés fenntartásáért – a Törvényt. Az őshonos spiritualitás az őshonos népek saját identitásának magja. Ez ad értelmet az élet minden oldalának, beleértve az egymással és a környezettel való kapcsolatokat. Minden tárgy élő és ugyanazt a lelket és szellemet osztja meg az őslakosokkal. Ez a környezet iránti rokonszenvet jelenti. Az ausztrál őslakos spiritualitást úgy írták le, mint ami a természetet átható élet tiszteletét jelenti.

Az ausztrál őslakos tudásban a Tjukurpa, az élet szentségének eszméjén alapuló tudásrendszer áll a központi helyen. A Tjukurpa egy olyan életfilozófia, amely a kozmológiát, ökológiát és társadalmi rendet szerves egységbe szövi. Ez a tudásrendszer, amelyet szokásjogként kezelnek, köti össze az ausztrál őslakosokat – akik több mint 65 000 éves kulturális folytonosságot tartanak fenn – földjükkel és ősökkel. Az őshonos ausztrál Anangu nép ontológiáján belül a Tjukurpa jelenti "a világegyetem teremtésének első elvét; az állati, ásványi és növényi [világát] egyaránt" (James 2005). A Tjukurpa egyben ige is, amely "a teremtés folyamatos cselekvését jelzi: az aktív, teremtő erejű gondolatot, amely életre, létre, tudásra, létezésre, lélegzetre, okozásra, az időn át történő folytatásra, térben át történő folytatásra, a létezés aktiváló energiájára építve hozza létre a fizikai világot. Minden dolog a Tjukurpa által éledt életre, és minden dolgot továbbra is az tart fenn" (uo.). A Tjukurpa nem csupán szabályrendszer, hanem egy folyamatos kreatív erő, amellyel az embereknek résztvevő kapcsolatban kell élniük.

Az Uluru-Kata Tjuta Nemzeti Park honlapján (2025) megjelent cikk a Tjukurpát úgy definiálja, mint azt a hagyományos törvényt, amely megmondja, hogyan kell gondoskodnunk egymásról és a földről, amely támogat minket. „Amikor problémánk van, mindig a Tjukurpa eszméjén keresztül vizsgáljuk meg. A Tjukurpa erkölcsi iránytűnk a mindennapi élethez és igazságszolgáltatási rendszerünk. Mindent, amit az Anangu tesz, a Tjukurpa alapján teszi” – áll a Nemzeti Park honlapján.

Tjilpi Bob Randall, a Yankunytjatjara nép vezetője, ennek az életfilozófiának – amely egyetemes érvényű minden ember és minden társadalom számára – a lényegét a következőképpen fogalmazta meg: „Egyetlen természeti törvény van, amit mindannyiunknak követni kell, és ez az, hogy gondoskodjunk minden más élőlény jólététől, tegyük hozzá, amit csak tudunk, hogy minden élőlény jólétéért felelősen cselekedjünk. A jó kapcsolat minden élőlényrel a kulcs a fizikai, lelki, szellemi és társadalmi harmóniához. Ez az az út, amelyet őseink jártak” (Bender 2014: 1).

Az afrikai népek világnézete: a valóság egy holisztikus közösség egymást erősítő természeti életerőkből

A filozófus Polycarp Ikuenobe (2014) az afrikai népek hagyományos őshonos világnézetét így ismertette: „A valóság egymást erősítő természeti életerők holisztikus közössége, amely az emberi közösségekből (családok, falvak, nemzetek és az emberiség), szellemekből, istenekből, istenségekből, kövekből, homokból, hegyekből, folyókból, növényekből és állatokból áll. Ennek a mindent átfogó valóságnak az életfontosságú ereje, energiája az, amelynek révén mindezek harmonikus kölcsönhatása megerősíti a valóságot.”

Ghána őslakosai, az akan nép hagyományosan az életet minden létezés alapvető alapjaként tiszteli. „Mivel őseink a természet részének tekintették magukat, tisztelték a természetet és egészséges kapcsolatot alakítottak ki a természettel. Az akan ember hiszi, hogy a természet minden tárgyának van élete (sunsum). Ezért kapcsolat van az emberek és a körülöttük lévő teremtettség között, mert minden természetnek közös a sunsumja. A különbségek csak a sunsum megnyilvánulási módjában mutatkoznak. Ez a fogalom továbbá azt is jelenti, hogy a Föld (Yaa) szent élőlény, autonóm lélekkel és érzések befogadására való képességgel felruházva. Az akanok számára emberi lényekként elsődleges felelősségünk, hogy egészséges kapcsolatot tartsunk fenn a nem-emberi világgal” – írják az afrikai szerzők (Golo, Majeed és Myles, 2022).

Az akan nép világnézete szerint a természet egyetlen, összefüggő egész, amelyben az emberek és a természeti tárgyak harmonikus kapcsolatban léteznek. Ahogy Ikuenobe (2014) hangsúlyozza, az akan nép a természetet "holisztikusnak" és "összefüggő folytonosságúnak" tekinti, "amelyben az emberek és minden természeti tárgy egymással összhangban létezik." Ikuenobe kifejti, hogy ez a világnézet megnyilvánul "erőfeszítéseikben a természettel való harmonikus együttélésre", ami viszont "a természet megőrzéséhez vezet" (uo.). Ez a perspektíva tehát megtestesíti azt a robosztus környezeti etikát és értékrendet, amely elengedhetetlen a fenntarthatósághoz (Golo, Majeed és Myles, 2022).

Az afrikai gondolkodásban „nincs fogalmi vagy ontológiai szakadék az emberi tevékenységek és Isten, istenek, szellemek, [vagy] ősök [...] természetfeletti tevékenységei között ... ezek összefüggenek, és az egyik a másik kiterjesztése” (Ikuenobe 2016). A közösség magában foglalja a kapcsolatot a környező földdel, égbolttal, ősökkel és a természetfelettiel. A társadalom tehát nemcsak az embereket, hanem az egész természetet magában foglalja. Minden létező családtagnak számít ebben az otthonosságot adó ősi felfogásban. A természetben nincs elkülönülés a látható anyag és a láthatatlan természeti erők között – a látható világ fenntartása a láthatatlan birodalomtól függ; sőt, a vele való harmóniától függ. A hagyományos akan világnézetben az ember és a természet közötti kapcsolatot meg kell őrizni és tisztelni kell. "Az akan vallási ontológia megerősíti, hogy az emberi közösségek között az épelméjű viszony csak akkor létezhet, ha ez előbb az emberek és a természeti világ között létezik" (Golo, Majeed és Myles, 2022). Az emberi közösségek közötti viszonyt ugyanis a természet szerves részének tekintett ember és a természet egésze közötti kapcsolatnak megfelelően alakítják ki.

Az észak-amerikai bennszülött hagyományok az egyesítő nagy életerőn alapulnak

A lakota nemzet főnöke, Luther Standing Bear így fejezte ki a lakota világnézetet: „A Wakan Tanka-tól, a Nagy Szellemtől jött a nagy egyesítő életerő, amely mindenén átáramlott és áthatott mindent – a síkság virágait, fűjő szeleket, köveket, fákat, madarakat, állatokat – és ugyanaz az erő volt, amelyet belélegeztek az első emberbe. Így minden létező rokonságban állt, és ugyanaz a Nagy Rejtély hozta össze őket. A rokonság a föld, az ég és a víz minden teremtményével való és aktív elv volt. Az állati és madárvilágban létezett egy testvéri érzés, amely a lakotákat biztonságban tartotta közöttük. Az élet ezen minden élőlényt egymással összekötő felfogása az ember természettel együttélését az emberi együttérzés kiteljesítőjévé, emberivé, humánussá tette, és a lakotáknak tartós szeretetet adott. Betöltötte lényünket az élet örömeivel és rejtélyével; tiszteletet adott neki minden élet iránt; minden dolognak helyet adott a létezés rendszerében, mindegyik egyenlő fontossággal. A lakota nem tudott megvetni egyetlen teremtményt sem, mert mind egy vérből valók, ugyanazon kéz által alkotva, és a Nagy Rejtély lényegével töltve. Valásuk épelméjű, természetes és emberi volt” (Nerburn 1999: 15).

Az oglala sziú spirituális vezető, Fekete Szarvas (Black Elk) szavaival: „Az első béke, amely a legfontosabb, az, amely az emberek lelkében jön létre, amikor rájönnek kapcsolatukra, egységükre a világegyetemmel és annak minden hatalmával, és amikor rájönnek, hogy a világegyetem központjában a Wakan-Taka (a Nagy Szellem) lakozik, és hogy ez a központ valójában mindenhol van, mindannyiunkban benne van. Ez az igazi béke, a többiek pedig ennek csupán visszatükröződései. A második béke az, amely két egyén között jön létre, a harmadik pedig az, amely két nemzet között jön létre. De mindennél fontosabb, hogy megértésük, soha nem lehet béke a nemzetek között, amíg nem ismerik fel azt az igazi békét, amely, ahogy gyakran mondtam, az emberek lelkében van (Gucciardi 2019).

A navajo – vagy saját nyelvükön a Diné – az Amerikai Egyesült Államok délnyugati részének őshonos népe. Összehasonlító tanulmányában a mezopotámiai életerő fogalmáról, a Maat-ról és párhuzamairól más ősi kultúrákban, Lloyd D. Graham kutató (2023) azt írja, hogy „a navajo alapvető filozófiai elve a hózhó, a hit, hogy minden egyén felelős az egyensúly, a szépség, az igazság és a harmónia fenntartásáért, amelyek biztosítják az élet felvirágozását. Ez nemcsak a fizikai harmóniát foglalja magában, hanem az érzelmi, mentális és spirituális jólétet is. Ebben a fényben a hózhó az az entitás, amely egyetlen egésszé egyesíti a világegyetemet, biztosítva a spirituális és erkölcsi jóságot, az élet felvirágozását, kapcsolatokat, egyensúlyt és szépséget. De még ennél is több.”

Graham folytatva azt mondja a hózhóról, hogy „magában foglalja az egészséghez és jósághoz kapcsolódó alapvető gondolatokat. Kifejeződik rendezett és harmonikus kapcsolatokban más emberekkel, a természeti világ más részeivel, valamint a spirituális lények és erők világával. ... A hózhó tudatos és folyamatos erőfeszítést igényel. Irányelvként a hózhó egyben erkölcsi erő is, amely a társadalom tagjait, beleértve a gyermekeket is, a jó harmóniát erősítő magatartás felé irányítja.” (uo.)

Ahogy Cheryl A. Singer (2018) rámutat, „Azt mondják, fontos megérteni ezt a természeti rendet, hogy útmutatóként használhassuk az életünkben felmerülő döntésekben és választásokban. A hózhó filozófia kulcselemeit kínálja az erkölcsi és magatartási magatartásnak, amely egy hosszú, egészséges élethez szükséges, hangsúlyozva a kapcsolatok fenntartásának, a test, elme, lélek és szellem iránti büszkeség fejlesztésének és minden élet tiszteletben tartásának fontosságát.”

Buen Vivir és Pachamama – a dél-amerikai őslakos népek életfilozófiája

Ilona Suran (2021), a Notre Affaire a Tous (Közös Ügyünk) egyesület tagja az andoki világképet a természet jogainak filozófiai alapjaként foglalja össze. Az andoki őshonos filozófia kulcsfogalma a Sumak Kawsay, a teljes értékű élet, spanyolul Buen Vivir, amely meghatározza az ember viszonyát a természethez, s benne az emberhez. Kulcsszerepet játszik a 2008-ban megfogalmazott ecuadori alkotmányban. Ennek bevezető, megalapozó része, szakszóval preambulum a kijelenti, hogy „az anyatermészet, a Pachamama ünneplésével, amelynek részei vagyunk és amely létfontosságú a létezésünkhöz... [úgy döntünk, hogy felépítjük] az állampolgári együttélés egy új formáját, sokféleségben és a természettel való harmóniában, hogy jól éljünk (vagy teljes értékűen éljünk), a Sumak kawsay-t". A "Sumak Kawsay" (a teljes értékű élet) fogalma a kecsua indiánok ősi tudását és ez ehhez tartozó közösségi életmódot jelenti. Ennek megfelelően nem csupán anyagi jólétet jelent, hanem sokkal szélesebb körű és mélyebb tartalmat hordoz: az ősi tudás alapján elérhető, anyagi, spirituális, közösségi és természeti harmóniában megélt, kiegyensúlyozott, szép és teljes életet.

A nyugati kultúra kezdete óta, már az ókori Görögországban is kiváltságos helyzetet biztosított a racionális gondolkodásnak. Eközben azonban szinte teljesen elhanyagolták a fenséges élethez vezető utat, az ember érző lény voltát, az érzéseket, a szívben gyökerező értékrendet. A dél-amerikai őshonos kultúrában azonban éppen ez áll a központban. **„Az ősi inka kultúra alapelve szerint az fenséges élethez „jól kell szeretnünk”, „erősen kell szeretnünk”, és tudnunk kell érezni a kozmoszt, a közösséget, embertársainkat, a környező világot és az Anyatermészetet, a Pachamamát”** – írja tanulmányában Javier Lajo (Lajo, 2008).

A Sumak Kawsay filozófiája „tiszteletet és harmóniát hirdet minden élőlény iránt, elismerve azok belső értékét. ... Egy Egészként tekint az Életre, amelyet egy kozmikus és isteni erő áthat; maga az Élet az Élet forrása, amelyet gyakran egyszerűen Istennel azonosítanak, anélkül, hogy konkrét vallási vonatkozást hangsúlyoznának.” (Suran 2021). Ezt az Anyatermészetet, a Pachamamát, Dél-Amerika minden népe elismeri, és tiszteletét fejezi ki iránta az életért, amit hordoz. „Élő valóságnak tekintik, amely saját emberi természetük szerves része, és amellyel kölcsönös függés és csereviszony köti össze őket, de amely iránt elismerést és kölcsönös azonosulást táplálnak.”

Az andoki világkép szerint „A Kozmosz él, és benne minden összefonódik, minden entitás, amely alkotja. ... A valóságban ez azt jelenti, hogy minden egyes entításban a mikro- és makro-kozmosz összekapcsolódik. A belső énünk, saját testünk megértésével lehetséges számunkra meghallani az egész Világegyetemet; a Természet Törvényei, ezek a biológiai törvények azonosak, függetlenül az Élő születésétől és fogalmától.” (u. o.)

Gyökeres ellentétben az antropocentrikus gondolkodással, de hasonlóan a legtöbb őshonos filozófiához, a Buen Vivir életfilozófiája minden élőlény és a természetet kozmikus rokonságát szorgalmazza. **Az a gondolat, hogy minden élet a kozmikus életből születik – amelyet gyakran 'Anyatermészetként' emlegetnek, ezzel azt sugallva, hogy minden élőlény végső soron testvér –, az emberi gondolkodás legmélyebb gyökeréig ér: a Világegyetem élő vagy élettelen természetéről alkotott képünkhöz.** Az ősi animizmusban, az őshonos kultúrákban és az ősi hagyományaikat őrző civilizációk életfilozófiáiban az élőlények egy kozmikus életelv megnyilvánulásai. Ez a végső valóság a forrás, a hajtóerő és az iránytű minden élet lényé számára.

Ez a gondolat az ókori Görögországban is felbukkant Püthagorasz és Empedoklész tanításaiban. W. K. C. Guthrie, „A görög filozófia története” hatkötetes könyvsorozat szerzője a következőket írja Püthagorasz tanításairól: „Az egyetemes rokonság vagy rokonszenv lényegében mágikus koncepciója, többé-kevésbé finomított és racionalizált formában, áthatja [Püthagorasz] központi tanításait a Világegyetem természetéről és részei közötti kapcsolatról” (Guthrie 1962: 186). *Guthrie szerint azonban az emberi lények és az élet minden formája közötti egyetemes rokonság gondolata "idegen a civilizált gondolkodástól" (uo.).* Valójában azonban az emberekben és minden élőlényben közös lényeg gondolata csak a nyugati civilizációban uralkodó materialisztikus, antropocentrikus világnézettől idegen.

Ecuador és Bolívia törvényei már beépítették ezt az életközponthoz tartozó gondolkodásmódot alkotmányaikba. Nemzetközi szinten egyre nagyobb vita folyik arról, hogyan alkalmazható az andoki világnézet a hosszú távú fenntarthatóság és az éghajlati válság kezelésére. Ez a paradigmaváltás nem csupán gazdasági vagy jogi átalakulást jelent, hanem egy mélyebb kulturális, erkölcsi, spirituális és etikai átalakulást – amely az emberiség és a természet közötti harmóniát helyezi a társadalmi fejlődés középpontjába.

A mahájána buddhizmus életközpontú filozófiája: 'fél Ázsia Evangéliuma'

A mahájána buddhista kánon egyik legbefolyásosabb és legtiszteltebb szövege a Lótusz Szútra – teljes nevén A Lótusz Misztikus Törvényének Szútrája. Ezt a törvényt fordították 'A Jó Törvény', 'A Helyes Törvény' és 'A Csodálatos Törvény' néven is. W. E. Soothill (1995: i) szavaival: "a Csodálatos (vagy Misztikus) Törvény Lótusza a legfontosabb vallási könyv Kelet-Ázsiában, sokan 'fél Ázsia Evangéliumá'-nak tartják. Joggal tekinthető a világ egyik legnagyobb és legmeghatározóbb könyvének."

Safwan Zabalawi (2022) szerint "a Lótusz Szútra az Egyetemes Dharmát vagy az Élet Egyetemes Törvényét tárgyalja. Ugyanez a szerző Darshams néven (2024) írja, hogy "az 'Egyetemes Törvény' az a kozmikus erő, amely mozgatja a világot, minden jelenségben és az élőlények életében lüktet." Kifejti továbbá, hogy „Minden lény legbelső mélységében ott rejlik az ősi életerő, ez okozza az élőlények életét. Ugyanez az erő tartja fenn a szervetlen anyagot, és szövi be azt a nagy kozmikus létezés harmóniáiba és ritmusaiba. ... Amikor ez a kozmikus erő megnyilvánul a fizikai világban, a szervetlen világot irányító törvények formájában jelenik meg, lehetővé téve a kémiai vegyületeket és irányítva az univerzum fizikai lüktetését. Más szavakkal, a fizika, kémia és csillagászat törvényei csupán a kozmosz Misztikus Törvényének specifikus jelenségi megnyilvánulásai. Hasonlóképpen, a kozmikus életerő építi a szellem világát, teremt intelligenciát, szül együttérzést, ruházza fel az élőlényeket ösztönökkel, és így teremti meg a spirituális és mentális tevékenység minden válfaját”. (uo.)

Létezik egy átfogó élettudomány, amely összhangba hozza az anyag, lélek és értelem tudományát

Szerencsére az az alapvetően teljes tudományos világnézet, amely sokáig a tudomány legfőbb, de elérhetetlennek tűnő eszménye volt, ma már elérhető. Ez a mérföldkö Bauer Ervin munkájának köszönhető, akit gyakran a 'biológia Einsteinjének' neveznek (M. Bauer 2003: 286; Grandpierre 2024a, b). Bauer munkája beteljesíti Einstein által híresen megfogalmazott kutatását, aki egy átfogó Weltanschauung-hoz, egy olyan teljes világnézethez szeretett volna eljutni, amely "magában foglal minden empirikus tényt (Gesamtheit der Erfahrungstatsachen)... nemcsak a fizikai tudományt, hanem az életét is" (Holton 2003: 27). Bauer megfogalmazta ezt az egyetemes elvet, meghatározta az élet természetét matematikai formában, majd ebből levezette az egyenleteket és magyarázatokat az élet minden alapvető jelenségére, mint például az anyagcsere, regeneráció, válaszkészség és növekedés (E. Bauer 1935/1967). Bauer általános biológiájának megfogalmazása az egyetlen, amely teljes mértékben megfelel a modern elméleti fizikának, mivel a jelenségeket irányító természettörvények eredetére ad magyarázatot azzal, hogy ezek egy mélyebb alapelvből erednek, amely a természettörvényeket irányítja. Így a megfigyelhető jelenségekre közvetlen magyarázatot adó természettörvényekre is magyarázatot kapunk a mélyebb alapelvek segítségével. A fizikai jelenségeket irányító törvények egyetlen alapelvvel magyarázhatók, s így az egész fizika egyetlen egységes magyarázati rendszerré válik.

Ugyanilyen magyarázati rendszert mutatott ki Bauer Ervin a biológiában. Ugyanilyen típusú magyarázati rendszer mutatható ki a logikában is, ahol a helytálló következtetéseket irányító logikai törvények maguk is mélyebb törvényekből axiómákból vezethetők le. Ez pedig azt jelenti, hogy a természet három alapvető oldala, az anyag, a lélek és az értelem, oksági rendszerét tekintve ugyanúgy épül fel: az alapelvből erednek a törvények, a törvényekből a jelenségek. A természet egy 3x3-as oksági rendszer alapján épül fel. A természet anyagi oldalát az anyagelv, lelki oldalát a lélekelv, szellemi oldalát az értelemelv, a természet egészét pedig az átfogó életelv irányítja.

A biológiában a biológiai motivációk töltik be azt a szerepet, amelyet a fizikai erők játszanak a fizikában. Az akaraterőnek energiája van. Az energia definíciója szerint munkavégző képesség. Ezzel a munkavégző képességgel, amelyet az életelv megtapasztalásával lehet mozgósítani, az élő szervezetek a szubatomi részecskéket biológiailag célszerű pályák felé irányítják. Így nincs áthidalhatatlan szakadék, amely elválasztaná az életelvet a fizikai anyagtól. Következésképpen most abban a helyzetben vagyunk, hogy egy biológián alapuló, átfogó tudományos világnézetet építhetünk. Ez a világnézet elismeri a biológiai okok létét és lényegesen tágabb oksági rendszert nyújt, mint amit a fizikalizmus megenged.

A modern pszichológiai kutatások az elmúlt évtizedekben sok jelentős bizonyítékot szolgáltatnak erre az egyetemes természeti törvényre, amely az emberi lélek természetes alaprétégét az élet egyetemes oksági rendszerébe ágyazza és felruhazza veleszületett egyéni adottságaival. Deci & Ryan (1985: 36) Abraham Maslowot idézve ismételten kijelentik, hogy "Minden egyén... arra törekszik, hogy megvalósítsa egyedi potenciáljait, hogy azzá váljon, amire képes, és önállóan tudjon cselekedni." Hozzáteszik, hogy ugyanezt a felismerést fogalmazta meg Carl Rogers is, "aki azt állította, hogy az élet mint tevékenység az önmegvalósítási hajlam (actualizing tendency) alapján érthető meg, a szervezet természetes hajlamaként önmaga fenntartására és fejlesztésére" (u. o.). A belső motivációk az élet alapvető cselekvési hajlamából erednek, kifejezve minden lény egyetemes biológiai szükségletét, hogy beteljesítse minden élőlénnel közös élő természetét.

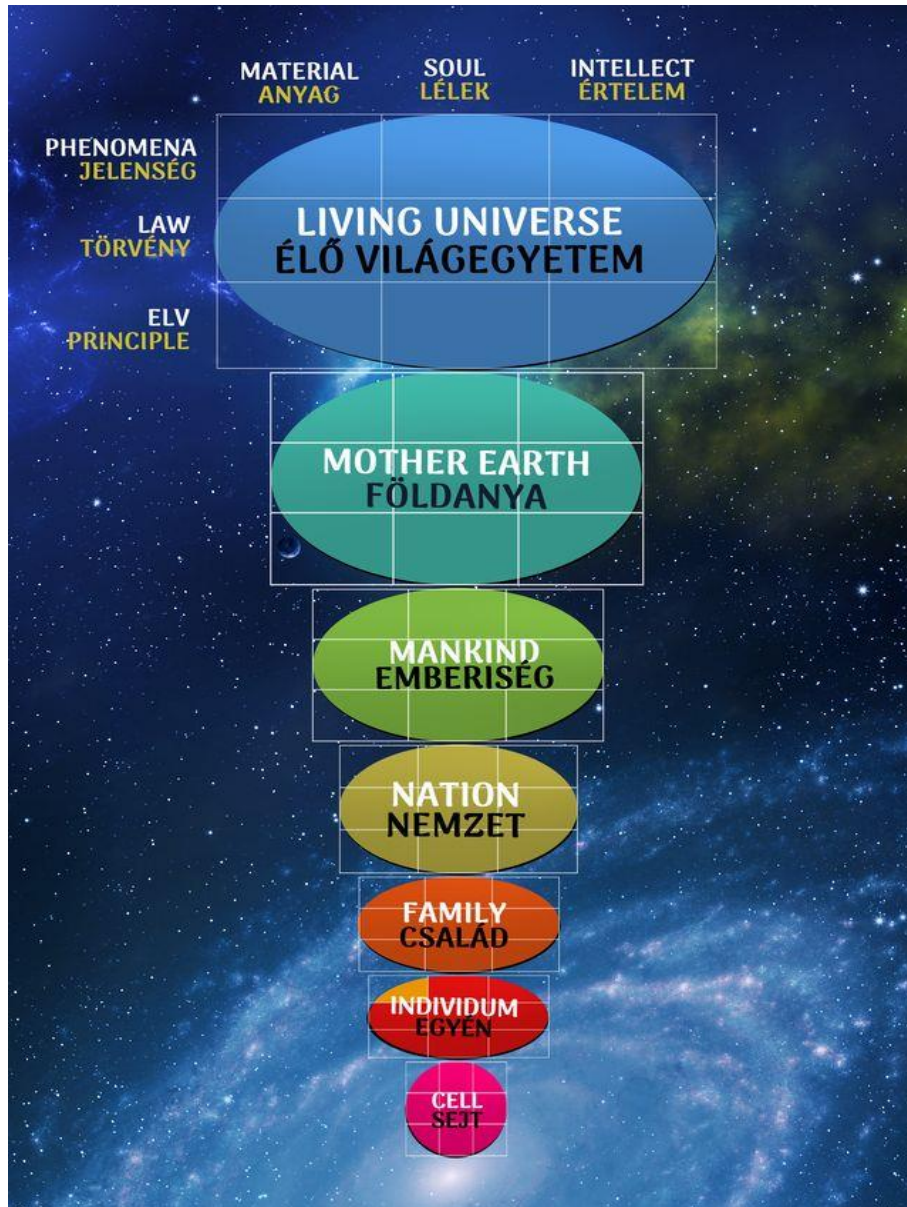
Az életközpontú közgazdaságtan által kijelölt gyakorlati lépések a hosszú távon fenntartható társadalom építése számára

Az életközpontú közgazdaságtan két alapvető célja közül az első az ember valódi céljainak tisztázása, a második ezeknek a céloknak a valóra váltásához szükséges eszközök gazdaságos biztosítása. Eredményeink szerint az ember valódi célja az átfogó életminőség javítása az élet mind a 3x3x7 alapvető területén. Az élet mind a 3x3x7 alapvető területén belül is sokszínű az élet. Ebben az összefoglaló tanulmányban nem tudjuk a gyakorlati alkalmazások egész kérdéskörét áttekinteni, így arra törekszünk, hogy a legfontosabb szempontok közül emeljünk ki néhányat.

Mindez azt jelenti, hogy a hosszú távon jó élethez először életfelfogásunkat kell javítanunk. A hosszú távon valóban jó élet az életünk, döntéseink, következtetességünk, s ezzel emberi minőségünk folyamatos javítása és célravezetővé tétele összehangoltan, az élet mind a 3x3x7 alapvető területén. Akkor élünk az élet adta lehetőségekkel a legjobban, ha minden döntésünkhöz mozgósítjuk belső energiáinkat és képességeinket, és szem előtt tartjuk a lelkesítő célt, azt, hogy életünkkel az életünk és lehetőleg minél több élet javát segítsük elő. Minden döntésben a teljes egészség, az átfogó életminőség javítása az első szempont, az önmagunk, embertársaink és élőlény-társaink iránti viszonyban egyaránt. Ha így járunk el, akkor felelősen gondoskodunk az életünk valóra váltásáról; ha nem, akkor felelőtlenül járunk el. S mivel életünk természetadta módon össze van kötve sejtjeink, családjaink, nemzetünk, az emberiség, a földi élővilág és az Élő Világegyetem életével, felelősségünk nemcsak az egyéni életünk egészének célravezető alakítására terjed ki, hanem az életünk összes színterére – amelyek nemcsak színterek, hanem maguk is ugyanúgy életek, mint a miénk.

Ha nem akarjuk saját magunk saját döntéseinkkel elmulasztani, elhalasztani az életünket, ha nem akarjuk elevenen eltemetni az élet bennünk élni vágyó valóságát, akkor meg kell tennünk minden tőlünk telhetőt, hogy felnőjünk a feladathoz. S bár ez a mai, kényelemben, lelki-szellemi

visszavonultságba húzódott ember számára rendkívül megterhelőnek tűnik, érdemes meggondolni, hogy a kényelem maga is csak akkor érték, ha az életünk kiteljesedését szolgálja. A mai lelki-szellemi lefojtottságban érdemes újra meg újra igényt formálnunk a teljes értékű életre, a teljes lelki és szellemi épségre, hogy merjük azt az életet élni, amit szívünk legmélyén szeretnénk, és kitartani mellette a kisebb-nagyobb nehézségek között.

2. kép. Az átfogó életminőség oksági rendszere egyrészt a valóság három oksági-magyarázati mélysége - jelenség, törvény, elv -, másrészt a valóság három egyetemes oldala - anyag, lélek, értelem -, és az emberi élet hét szerveződési szintje (Grandpierre, 2026). Ennek az ábrának sokféle olvasata lehetséges. Az egyén számára ez az oksági rendszer jelenti életünk alapvető, természetadta színtereinek egymástól elválaszthatatlanságát, életminőségünk kozmikusan átfogó voltát. Ugyanez a kép olvasható úgy is, hogy önazonosságunk valójában az emberi élet 3x3x7 szintű szerveződésének az egyénhez kapcsolódó fókuszpontja. Társadalmi szempontból ez a kép úgy olvasható, hogy a közjó az életminőség egyidejű elősegítése az élet 3x3x7 alapvető színterén.

A mai világban a legtöbb felnőtt életéből hiányzik az igazi, szívből jövő öröm. Érdemes minden döntésünkben szem előtt tartani: bármilyen megterhelő is élni az életünk legmélyebb akarátával, ez az egyetlen út ahhoz, hogy igazi örömet éljünk át, hogy érezzük, hogy valóban élünk, hogy képesek vagyunk cselekedni azért a célért, amiért érdemes élni. És érdemes azt is figyelembe venni: nincs az a földi hatalom, amely képes lenne megakadályozni, hogy minden döntéshelyzetben a legjobb önünknek megfelelően döntsünk.

Tekintsük most át, milyen gyakorlati lépéseket jelöl ki az életközpontú közgazdaságtan!

Az egyik legfontosabb gyakorlati lépés az életközpontú, hosszú távon fenntartható fejlődés felé a táplálkozásunk javítása. Az elmúlt évszázadban, elsősorban a nyugati országokban, de más országokban is sokszorosára nőtt a húsfogyasztás. Eközben a termőföld vegyszerezése, tápértékének romlása, a nagyüzemi mezőgazdaság, a nagyipari állattartási módszerek hatására mesterséges környezetben, mesterségesen táplált, a kifizetődőbb, gyorsabb növekedés érdekében növekedési hormonokkal, az egészségtelen környezetben antibiotikumokkal kezelt, az élelmiszeripar mesterséges ízesítőkkal, tartósítószerrel, adalékanyagokkal „dúsított” húsipari termékek hosszabb távon egyre ártalmasabbakká váltak az emberi egészségre. A föld az agrár-élelmiszeripari rendszer központi eleme, amely nemcsak az élelmiszertermelés több mint 95 százalékát biztosítja, hanem a bolygónk életfenntartó ökoszisztéma-szolgáltatásainak forrása is. Az IPBES kutatásai megvilágították, hogy az ember a Föld összes termőterületének mára mintegy 75%-át alakította át mesterséges, technológiailag uralt környezetté (Leahy, 2018), és azt is, hogy ha ez a tendencia tovább folytatódik, akkor 2050-re ez az arány 95%-ra nő (Watson 2019). Ez a tendencia és a hozzátartozó életfelfogás a legfőbb felelős a napjainkban zajló drámai folyamatokért, a hatodik kihalási hullámmért, a biodiverzitás pusztulásának gyorsulásáért, a klímaváltozásért éppúgy, mint az átfogó életminőség rohamos romlásáért, figyelmünk beszűküléséért, a krónikus betegségek népbetegséggé válásáért. Manapság a kényelemre, a médiára, a társadalomban uralkodó hatásrendszerre hagyatkozás a döntő oka az olyan pusztító népbetegségek elhatalmasodásának, mint például az elhízás, a rák, a szív- és érbetegségek, amelyek a becslések szerint az összes idő előtti halál több mint 75%-áért felelősek. Mindez annál inkább mozgósító erejű lehet számunkra, mert emellett a lelki és szellemi zavarok is egyre inkább népbetegséggé válnak, ráadásul egyre fiatalabb korban. Eljött az ideje annak, hogy meggondoljuk, hogyan tudunk javítani az élethez való hozzáállásunkon, életfelfogásunkon, és melyek azok a szokások, amelyeken érdemes változtatnunk.

Az Our World in Data honlapján publikált kutatások szerint ha mindenki átállna a növényi alapú étrendre, ez 75%-kal csökkentené a globális mezőgazdasági földhasználatot (Ritchie, 2021). De nincs feltétlen szükség a teljes húsmentességre. Húsfogyasztásunk tizedére csökkentésével mindannyian személyesen hozzá tudunk járulni a hosszú távú fenntarthatósághoz éppúgy, mint saját egészségünk javításához. A mezőgazdasági területek kiterjesztése az erdőirtás és a biológiai sokféleség csökkenésének fő oka (u. o.). A mezőgazdasági területek kiterjesztésének fő oka a húsfogyasztás iránti igény növekedése. Attól függően, hogy milyen húsfajtáról van szó, ötvenszer, illetve százszor több földre van szükség ugyanannyi kilokalória megtermeléséhez a növényi étrendhez szükségeshez képest. Ugyanez az arány érvényes a fehérje-tartalomra vonatkozóan is (u. o.). Manapság az összes termőföld mintegy 80%-a hús- és tejtermék-termelésre vonatkozó igények áldozata (u. o.). „A vegán étrend valószínűleg a leghatékonyabb módszer a Földre gyakorolt hatások csökkentésére, nemcsak az üvegházhatású gázok, hanem a globális savasodás, az eutrofizáció, a földhasználat és a vízhasználat tekintetében is. Ez sokkal hatékonyabb, mint a repülőutak számának csökkentése vagy elektromos autó vásárlása” (Carrington, 2018). Eközben a húsipari érdekcsoportok rendkívül hatékonyan dolgoznak a húsipar növekedésén. „A lobbizás, a támogatások és a szabályozások elemzése kimutatta, hogy az EU-ban az

állattenyésztők 1200-szor több állami támogatást kaptak, mint a növényi alapú húsokat vagy tenyésztett húsokat előállító csoportok. Az Egyesült Államokban az állattenyésztők 800-szor több támogatást kaptak” (Carrington 2023). Ez az az eset, amikor a mai és a következő nemzedékek jövőjéről a leghatékonyabban a lakosság kezében van a végső döntés. Saját hozzáállásunkon, az életfelfogásunkon, az életmódunkon kell javítanunk.

Életfelfogásunk javításában fontos szempont lehet figyelembe vennünk, hogy az életminőség-kutatások szerint az élet értelmét szem előtt tartó emberek koherencia-érzéssel (az élet értelme-érzéssel) jellemezhetőek. Magyarországon Hungarostudy néven három országos vizsgálatot végeztek az életminőség átfogó felmérésére. 1988-ban 21 000, 1995-ben 12 600, 2002-ben pedig 12 640 vizsgálati személyre vonatkozóan kaptak eredményeket. Az eredmények szerint az átlagnál magasabb koherencia-érzéssel rendelkezők egészségi állapotának önbecslése 9,5-szer, összesített életminősége pedig 4,6-szor jobb, mint az átlagosnál alacsonyabbaké (Skrabski és mtsai 2006, 146, 153). Az élet értelmének érzése szorosan összefügg a bennünk rejlő élettörékvéssel, az életakarattal, amely a lengyel pszichológus, Janusz Czapinski szerint az életminőség kiemelkedően legfontosabb jellemzője (Czapinski 1994).

A lelki és szellemi épség egyik manapság gyakran szereplő, fontos jellemzője az 'integritás' (épség, tisztességesség, becsületesség, sértetlenség). Az integritás az a tulajdonság, hogy egy adott közösségben vagy társadalomban következetesen az erkölcsi értékek, társadalmi normák és elfogadott szabályok szerint cselekszünk (Transparency International 2009). Ez azt jelenti, hogy még nehéz helyzetekben is elkötelezték vagyunk ezeknek az etikai elveknek a betartása iránt, és cselekedeteinkben és döntéseinkben rendíthetetlen őszinteséget, átláthatóságot és felelősségvállalást tanúsítunk (Nafi, Kamaluddin 2018). Az emberi viselkedést irányító, a lelki és szellemi épség értékére vonatkozó elvek, köztük az integritás egyéni szinten az egészséges életvezetés, társadalmi szinten a jó kormányzás meghatározó alkotóeleme. Manapság egyre több országban ismerik fel ennek jelentőségét. Így például Bhutánban, Kenyában, Afganisztánban, Nepálban és Kínában „Integritás Klubokat” vezettek be az iskolarendszerben az elő-iskoláktól a felsőoktatásig. Az Integritás Klubok a tanulók, egyetemi hallgatók szervezetei. Havonta szélesebb közönségnek szóló eseményeket szerveznek, hogy elősegítsék a tanulók mindennapi életében az integritást, az etikus viselkedést, és a jó kormányzást helyi és magasabb szinten egyaránt. „Az oktatás hatékony és messzemenő eszköz, amely lehetővé teszi az értékek szélesebb közönség számára történő terjesztését. Nemcsak tudást ad át, hanem erkölcsi és etikai elveket is megtanít, elősegítve egy olyan kultúra kialakulását, amelyben az egyének nemcsak tájékozottak, hanem elkötelezték is az értékek fenntartása iránt.

Ha az integritás oktatása hatékonyan történik, akkor képes arra, hogy a fiatalokat egész életen át tartó integritási értékek ápolására ösztönözze. Ennek a holisztikus megközelítésnek az a célja, hogy a diákokban megerősítse az integritást és az őszinteséget, hogy elősegítse egészséges növekedésüket és fejlődésüket” – írják nemrég megjelent tanulmányukban a bhutáni szerzők (Phuntsho, Gyeltshen 2024). Életünk összes értéke közül a legfontosabb magának az életnek az értéke. A ma életfelfogás azonban, amely az életet az anyagcserével, a szaporodással és egyéb életjelenségekkel azonosítja, ahelyett, hogy megerősítené az emberi lélek és értelem önállóságát, épségét, integritását, gyökeresen meggyengíti egészségtudatunkat és életfelfogásunkat, és a fogyasztói értékek felé tereli. Az Integritás Klubok létesítése az iskolákban és a helyi közösségekben fontos gyakorlati lépés lehet a társadalom hosszú távú fenntarthatósága számára. A koherencia-érzés jelentőségének bekapcsolása az Integritás Klubok tevékenységébe elősegíthetné a társadalmi szinten is jelentős egészség-javulást.

Az életközpontú közgazdaságtan alapján az egészséges, hosszú távon fenntartható társadalom kialakításában az első lépésekhez tartozik az anyagi szegénység felszámolása, a középosztály kiszélesítése, a társadalom egészség-tudatának és egészségének javítása, a valóban jó élethez szükséges életközpontú kultúra és tudomány kifejlesztése, az uralkodó életstílus ökológiaivá alakítása. Már több, mint ötven éve, hogy a szociológus Szesztay András tanulmányaiban kimutatta: csakis az alapvető életstílus-változás teszi lehetővé az ökológiai civilizációt (Szesztay, 1972). Mindennapi életünket illetően ide tartozik a vásárlás, fogyasztás, pályaválasztás, és az időfelhasználás életközpontúvá tétele is.

Összefoglalás

Minden társadalomtudomány az emberi természetről alkotott elképzelésen alapszik. A mai tudományos paradigma egy tudományosan megalapozatlan, egyoldalúan megválasztott kiinduló világnézetten nyugszik. Az emberi természetnek megfelelő, az emberi természet minden alapvető oldalát figyelembe vevő világnézet kialakításához áttekintettük öt földrészt öshonos népek világnézetét, ügyelve arra, hogy ne kerülje el a figyelmünket ezen világnézetek egyetlen alapeleme sem. Mivel az így nyert átfogó világnézet megfelel mindennapi tapasztalatainknak éppen úgy, mint annak az átfogó tudománynak, amely a mai biológia legjobb változatának, Bauer Ervin elméleti biológiájának általánosítása az elmúlt évszázadban az élettudományokban, a kozmológiában és a humán tudományokban, elsősorban a pozitív pszichológiában nyert eredmények alapján fejlődött ki, érdemes erre az átfogó világnézetre alkalmazni a tudományos módszert, hogy eljussunk a gyakorlatban is megbízhatóan alkalmazható, átfogó tudományos paradigmához. Tanulmányomban az így nyert legfontosabb eredmények alapján összegeztem az életközpontú közgazdaságtanra vonatkozó legfontosabb elméleti és gyakorlati következtetéseimet.

Irodalomjegyzék

- Bauer E. 1935/1967. Elméleti biológia. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Bauer M. (Бауэр, М.) 2003. Воспоминания обыкновенного человека [Egy mindennapi ember emlékei], Петероф, АССПИИ
- Bender, L. 2014. Animal Wisdom: Learning from the Spiritual Lives of Animals. North Atlantic Books, Berkeley, California; Praise. ISBN-10. 1583947736 ISBN-13. 978-1583947739 200 p.
- Buckton, S. J., Fazey, I., Sharpe, B. et al. 2023. The Regenerative Lens: A conceptual framework for regenerative social-ecological systems. One Earth, 6(7): 824-842. doi: 10.1016/j.oneear.2023.06.006
- Carrington D. 2018. Avoiding meat and dairy is 'single biggest way' to reduce your impact on Earth. The Guardian 2018. May 31, <https://www.theguardian.com/environment/2018/may/31/avoiding-meat-and-dairy-is-single-biggest-way-to-reduce-your-impact-on-earth>
- Carrington D. 2023. 'Gigantic' power of meat industry blocking green alternatives, study finds. The Guardian 18 Aug 2023 <https://www.theguardian.com/environment/2023/aug/18/gigantic-power-of-meat-industry-blocking-green-alternatives-study-finds>
- Center for Labor Education & Research 2024. Hawai'i Law of The Aloha Spirit. <https://www.hawaii.edu/uho/clear/home/lawaloha.html>
- Czapinski J. 1994. Psychologia szczęścia. Przegląd badań i zarys teorii cebulowej, Warszawa, Pracownia Testów Psychologicznych PTP.
- Daly, H. E. 1968. On Economics as a Life Science. Journal of Political Economy 76: 392-406
- Darshams, Safwan. 2024. What is the Universal Law of Life? <https://lotusbuddhism.info/article/universal-law-of-life/#/>
- Davelaar, D. 2021. Transformation for sustainability: a deep leverage points approach. Sustain Sci 16, 727–747 (2021). <https://doi.org/10.1007/s11625-020-00872-0>

- Deci, E. L., Ryan, R. M. 1985. Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior. New York: Plenum. ISBN 978-0-306-42022-1
- Descola, P. 2013, Beyond Nature and Culture. The University of Chicago Press Chicago and London ISBN-13: 978-0-226-14445-0 463 p.
- Easterbrook, G. 2003. The Progress Paradox: How Life Gets Better While People Feel Worse. Random House. ISBN 10: 0679463038 ISBN 13: 9780679463030
- Egyed I. 1937. Közjogi alapismeretek. A magyar népművelés könyvei. Kiadó: Fejér Vármegye Községe
- Farkas B. 2022. A közgazdasági gondolkodás rövid története. Akadémiai Kiadó, Budapest ISBN: 9789634547419 488p.
- Golo, B.-W. K., Majeed, H. M., Myles, N. O. 2022. Akan Religious Ontology and Environmental Sustainability in Ghana. Worldviews 27: 86–114
- Graham, L. D. 2023. Counterparts of Ancient Egyptian Maat in Other Cultures. Direct release to Academia.edu https://www.academia.edu/106777604/Counterparts_of_ancient_Egyptian_maat_in_other_cultures
- Grandpierre A. 2024a. The Epoch-making Importance of Ervin Bauer's Theoretical Biology. BioSystems 238: 105179.
- Grandpierre A. 2024b. A hosszú távú fenntarthatósági fordulat kulcsfontosságú feltétele. MAGYAR GAZDASÁGFÖLDRAJZI ÉS TELEPÜLÉSMARKETING MŰHELY ISSN 2939-516X: 13 (2024) 13.0.04
- Grieves, V. 2009. Aboriginal Spirituality - Aboriginal Philosophy - The Basis of Aboriginal Social and Emotional Wellbeing. Cooperative Research Centre for Aboriginal Health, Discussion Paper Series: No. 9. <https://www.lowitja.org.au/wp-content/uploads/2023/05/DP9-Aboriginal-Spirituality.pdf>
- Gucciardi, I. 2019. The Wisdom of Black Elk. Sacred Stream. Blog. <https://www.sacredstream.org/the-wisdom-of-black-elk/>
- Guthrie, W. K. C. 1962. A History of Greek Philosophy. Vol. 1. The Earlier Presocratics and the Pythagoreans. Cambridge University Press, Cambridge ISBN 0 521 051 59
- Heller F. 1921. Közgazdaságtan. I. kötet. Elméleti közgazdaságtan. Második, teljesen átdolgozott kiadás. Budapest, Németh József Könyvkiadóvállalata. 400 o.
- Holton, G. 2003. Einstein's Third Paradise. Daedalus 132 (4): 26–34. <https://www.jstor.org/stable/20027878?seq=1>
- Huyghe, F.-B., Huyghe, E. 2000. Világképek. Az Univerzum ezeregy meséje Galilei előtt. Európa Könyvkiadó Budapest ISBN 963 07 6854 2 391. p
- Ikuenobe, P. A. 2014. Traditional African Environmental Ethics and Colonial legacy. International Journal of Philosophy and Theology 2 (4): 01-21
- Ikuenobe, P. 2016. Good and beautiful: a moral-aesthetic view of personhood in African communal traditions. Essays Philos 17:124–163
- James, D. 2005. Kinship with country: acts of translation in the cross-cultural performance space : a case study on the Anangu Pitjantjatjara Lands of Central Australia. Thesis submitted in fulfilment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy, Australian National University, December 2005. <https://open-research-repository.anu.edu.au/items/0d4831b7-0c2f-4a8b-badf-c8a78402dec2>
- Kopp M. 2006. Az életminőség kutatás jelentősége a népesség jóllétének vizsgálata céljából: interdiszciplináris modell. Ld: Kopp M., Kovács M. E. (szerk.) 2006, 2-9
- Kopp M., Kovács M. E. (szerk.) 2006, A magyar népesség életminősége az ezredfordulón. Budapest, Semmelweis Kiadó ISBN 963 9214 98 1 220-232.
- Kopp M., Skrabski Á. (2006): A támogató család, mint a pozitív életminőség alapja. 5.1.1. fejezet, Ld: Kopp M., Kovács M. E. (szerk.) 2006, A magyar népesség életminősége az ezredfordulón. Budapest, Semmelweis Kiadó ISBN 963 9214 98 1 220-232.
- Kubiszewski, I., Constanza, R., Eastoe, J., Lu, T., Mulder, K., Hernandez, P. K., Benczúr, P., Dixon-Dectève, S. 2025, Building consensus on societal wellbeing: a semantic synthesis of indicators to move beyond GDP. Ecological Indicators 178: 114076
- Kuhn, T. 1995. The Copernican Revolution. Planetary Astronomy in the Development of Western Thought. Harvard University Press ISBN 0-674-17103-9
- Kuhn, T. 1996. The structure of scientific revolutions. Third Edition. The University of Chicago Press, Chicago and London ISBN: 0226458083 ISBN13: 9780226458083

- Lajo, J. 2008. The Indigenous School of "Qhapaj Ñan" <https://web.archive.org/web/20220308113515/https://sumakkawsay.tieneblog.net/?p=1988>
- Leahy, S. (2018): 75% of Earth's Land Areas Are Degraded. March 27, 2018 National Geographic <https://www.nationalgeographic.com/science/article/ipbes-land-degradation-environmental-damage-report-spd>
- Losonczi Á. 1989. Ártó-védő társadalom. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó ISBN: 9632221052. Kiadó 352 o.
- Max-Neef, M. 2010. The World on a Collision Course and the Need for a New Economy. AMBIO (2010) 39: 200–210
- Meadows, D. H., Meadows, D. L., Randers, J., Behrens, W. III. 1972, The Limits of Growth. A Report for THE CLUB OF ROME'S Project on the Predicament of Mankind. Potomac Associates Books Universe Books NEW YORK ISBN 0-87663-165-0
- Meadows D. 1999. Leverage points: places to intervene in a system (vol. 2020, Issue June 17). https://donelameadows.org/wp-content/userfiles/Leverage_Points.pdf.
- Meadows D. 2008. Thinking in systems: a primer. Chelsea Green Publishing, Vermont ISBN 10: 1603580557 / ISBN 13: 9781603580557
- Nafi, N. B., Kamaluddin A. 2018. Good Governance and Integrity: Academic Institution Perspective. International Journal of Higher Education 2018; 3-5.
- Naugle, D. 2016. Worldview: Definitions, History, and Importance of a Concept. https://www.dbu.edu/naugle/academic-papers/pdfs/09/worldview_defhistconceptlect.pdf
- Nerburn, K. 1999. The Wisdom of the Native Americans. MJF Books, ISBN 9781567319934
- Patterson, J. 1998. Respecting Nature: a Maori Perspective. Worldviews: Global Religions, Culture, and Ecology, 2(1), 69–78
- Phuntsho, T., Gyeltshen, K. 2024. A Critical Appraisal of Integrity Clubs in Bhutan. Journal of Scientific Research and Reports 30 (6):486–495. <https://doi.org/10.9734/jsrr/2024/v30i62065>.
- Roberts, R. 2022. Wild Problems. A Guide to the Decisions That Define Us. Portfolio ISBN-10. 0593418255; ISBN-13. 978-0593418253
- Ruskin, J. 1860/1921. Unto This Last. Edited by Susan Cunnington. The Grant Educational Co. Ltd., Glasgow, 115-116 ISBN, 0343357879, 9780343357870 192 p.
- Schumacher, E. F. 1991. A kicsi szép. Tanulmányok az emberközpontú közgazdaságtanról. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest ISBN 9789638859952
- Sedláček T. 2012. A jó és a rossz közgazdaságtana. HVG Kiadó, Budapest ISBN 9789633040997
- Singer, C. A. 2018. The Politics of Morality: Navajo Knowledge as the State of Hozhó and the Foundations of Morality. [High School Curriculum Unit], Institute for Native-Serving Educators, Northern Arizona University, online at <https://in.nau.edu/ine/curriculum-unit/navajo-knowledge-as-the-state-of-hozho-and-the-foundations-of-morality/>
- Skrabski Á., Kopp M., Rózsa S., Réthelyi J. 2006. A koherencia, az élet értelme, mint az életminőség fontos mutatója. 4.1.1. fejezet. Id Kopp M., Kovács M. E. 2006, 146, 153.
- Soothill, W. E. 1995. The Lotus of the Wonderful Law, or The Lotus Gospel: Saddharma Pundarika Sutra / Mao-Fa Lien Hua Ching. Curzon Press. ISBN-10. 0700701982
- Suran, I. 2021. The Andean cosmovision as a philosophical foundation of the rights of nature, par Notre affaire à tous | Juin 16, 2021 | Blog, News, Rights of Nature and Ecocide <https://notreaffaireatous.org/the-andean-cosmovision-as-a-philosophical-foundation-of-the-rights-of-nature/>
- Simms, A. 2017. The new reformation: 33 theses for an economics reformation. New Weather Blog 12th December 2017. <https://www.newweather.org/2017/12/12/the-new-reformation-33-theses-for-an-economics-reformation/>
- Szesztay A. 1972. Környezetvédelem és szociológia. Forrás 1972, 4(2): 21-27.
- Transparency International 2009, Integrity. <https://www.transparency.org/en/corruption/integrity>
- Turnbull, L. 2016. This ancient Hawaiian philosophy will change your life and make the world a better place. <https://theweek.com/articles/616109/ancient-hawaiian-philosophy-change-life-make-world-better-place>
- Uluru-Kata Tjuta National Park 2025. Tjukurpa. <https://uluru.gov.au/discover/culture/tjukurpa/>
- Waddock, S. 2020. Life-Centered (Wellbeing) Economics for the 21st Century <https://wellbeingeconomy.org/life-centered-wellbeing-economics-for-the-21st-century>

- Waddock, S. 2024. Holistic eco-social imaginaries for a life-centered future. Sustainability Science 19: 2119–2134 <https://doi.org/10.1007/s11625-024-01564-9>
- Watson, R. 2019. Nature's Dangerous Decline 'Unprecedented'; Species Extinction Rates 'Accelerating'. Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services (IPBES), Media Release Issued 6 May 2019, <https://ipbes.net/news/Media-Release-Global-Assessment>
- Wellbeing Economy Alliance (WEALL) 2025, <https://weall.org/>
- Zabalawi, S. 2022. Dhamma is the law of nature, but what comes under the word nature, and what is it? <https://www.quora.com/Dhamma-is-the-law-of-nature-but-what-comes-under-the-word-nature-and-what-is-it>